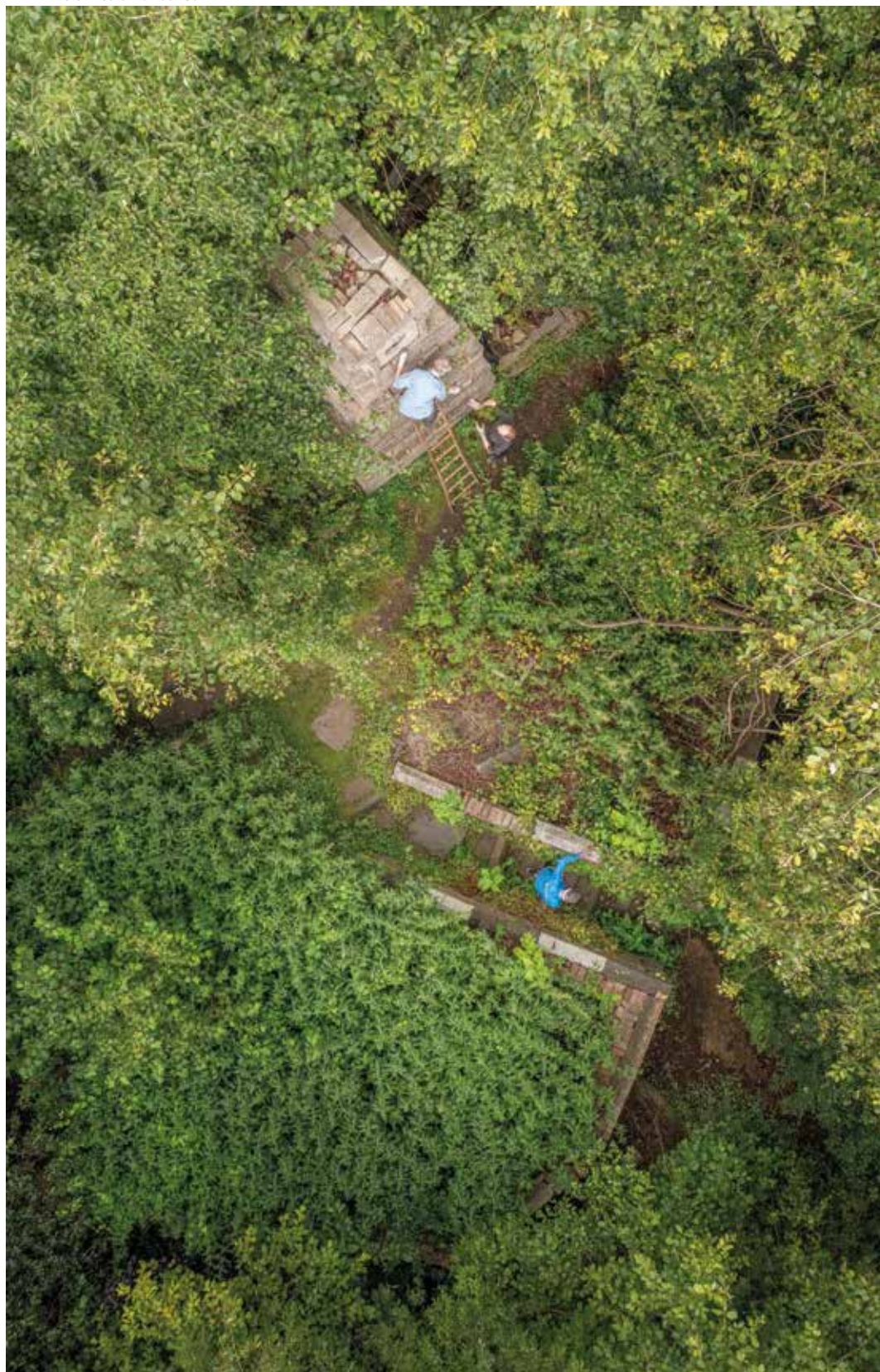

Wat overblijft

In het Friese Mildam en Mirns ontvouwen zich twee plekken waar kunst, natuur en tijd in elkaar grijpen: respectievelijk de Ekokathedraal van Louis Le Roy en REST van Saskia Noor van Imhoff en Arnout Meijer. Beide een open ruimte voor makerschap, waar het landschap, reststromen en samenwerking centraal staan. Sanne van Balen poogt om het gedachtegoed van beide plekken te vangen.

Ekokathedraal aan de IJntzelaan, Mildam, het bouwen tussen het groen van bovenaf, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, foto Wouter van der Sar

Door Sanne van Balen

Al sinds de jaren zeventig wordt in Mildam, vlakbij Heerenveen, door vrijwilligers gebouwd aan de Ekokathedraal. Het wordt omschreven als een voorbeeld van land art en bestaat uit een parkachtig bos, rondom hergebruikt puin. Door stoeptegels en ander overtollig bouw materiaal op bijzondere wijze opeen te stapelen kan de flora en fauna er zijn natuurlijke gang gaan. Niet zozeer het bouwwerk zelf, maar het bouwproces is recentelijk voorgedragen als Rijksmonument op de lijst van Post-65 Erfgoed.

Louis Le Roy ontwikkelde het gedachtegoed achter de Ekokathedraal, dat vooral draait om de wisselwerking tussen mens en natuur en de wederzijdse afhankelijkheid die daarin meespeelt. Le Roy was een tegendraads denker die zijn tijd vooruit was in het ecologische denken dat in het heden resoneert. De bedoeling is dat het project minimaal tot het jaar 3000 blijft duren. Deze tijd is namelijk nodig om de processen te kunnen bestuderen die eindeloos doorgaan. Om de continuïteit te waarborgen is in 2001 de Stichting Tijd opgericht, die ook als doel heeft om vergelijkbare projecten te starten in binnen- en buitenland.

Het besef dat natuurlijke systemen rijk en complex zijn, voedt ook het programma van REST. In Mirns, een dorp niet ver van Mildam, is het initiatief van Saskia Noor van Imhoff en Arnout Meijer sinds 2025

Aliki van der Kruijs, *Luminous Ground*, 2025, katoen, koord, verschillende soorten grond, 700 x 150 x 10 cm, foto Gert Jan van Rooij

Arnout Meijer, *Henge*, 2025, eikenhout, metalen staaf, zon, maan, 2280 x 6000 x 6000 cm, foto Gert Jan van Rooij

Sander Wassink, *Land, Labor, Love*, 2025, Friese gele bakstenen, hout, beton, staal, 45 x 570 x 430 cm, foto Sander Wassink

actief op het snijvlak van kunst, ecologie en landschap. Geïnspireerd door een bezoek aan de Ekokathedraal ging ik naar Mirns de initiatiefnemers van REST te praten over makerschap en over REST als manier van kijken.

Twee Hectare

De stolpboerderij waar REST is gevestigd, ligt midden in een weids Fries landschap. Overal waar ik kijk, zie ik spectaculaire luchten en een eindeloze horizon. Het licht is fel. Langs het perceel staan jonge bomen, het gras is hoog en doorspekt met wilde bloemen en grassen. In de moestuin dienen de nieuwe oogst van aardbeien en courgettes zich aan. Aan de rand van de poel deinen de sigaren van de lis-dodde op hun dunne, rieten stelen. In dit landschap en op dit erf, bevinden zich kunstwerken van acht kunstenaars die uitgenodigd werden voor *Twee Hectare*, de eerste publieke uiting van dit nieuwe kunstinitiatief.¹ Het is zowel een tentoonstelling met werk van acht makers, als een uiting van het land zelf.

Misschien komt het door mijn eerdere bezoek aan de Ekokathedraal, maar tijdens mijn gesprek met Saskia Noor van Imhoff en Arnout Meijer, ervaar ik elk woord als onderdeel van een groter bouwwerk, waaraan gezamenlijk wordt gewerkt. Iedere kunstenaar brengt een eigen praktijk mee en zet die in voor een werk rondom de boerderij, rekening houdend met het landschap, de materialen, de plek zelf. Zo is de vlag van Aliki van der Kruijs, geverfd met de aarde die zich onder de vlaggenmast bevindt, vandaag goudkleurig. De breking van het licht en het tijdstip van de dag maakt telkens een andere kleursamenstelling van het werk zichtbaar. Ook de in de poel geplaatste glazen sculp-

turen van Marte Mei veranderen met de weersomstandigheden. Door de regen van de afgelopen week zijn de bollen tijdens mijn bezoek half gevuld, maar wel zichtbaar. Als het grondwaterpeil stijgt, dan zouden de glazen sculpturen bijna onzichtbaar verdwijnen onder water.

Bij mijn vorige gesprek met Van Imhoff, drie jaar geleden, toen ze al in de boerderij woonde, vertelde ze me dat wat je met een plek doet en hoe je die bekijkt, altijd een keuze is. Je kunt ervoor kiezen te zien dat het bintwerk in de stal veel ouder is dan de boerderij zelf. Nu ze drie jaar de seizoenen en de veranderingen in het landschap heeft kunnen observeren, kwam het moment om anderen uit te nodigen en zich te laten verhouden tot de plek.

De stal, de deel, de twee hectare grond is de plek waar Van Imhoff en Meijer mee werken. Een ruimte voor makerschap die het midden houdt tussen huis, studio, onderzoeksgebied of programma, een plek waar ze hun denkwijzen kunnen ontwikkelen. Ik vraag me af wat er allemaal in die denkwijze moet passen, is dat potentieel alles? Van de composthoop tot de ruim drieduizend nieuw aangeplante bomen, van de lengte van de oprit tot de werken en de onderzoeken van de kunstenaars voor *Twee Hectare*? Ik observeer dat REST, denk ik, is wat overblijft, het is ook de ruimte overal tussen in, overal omheen. Als de spaties in een zin. Als de witregels, als voegen in je muur.

Meijer vertelt dat de lampen die hij maakt niet direct bij REST horen, omdat hij die als eigen ontwerpen ziet. Maar het onderzoek dat hij naar licht doet vanuit een speciaal gemaakt bouwwerk in de tuin, is dat wel. Net als het werk van Boris Acket in de stal, dat door een reflecterende rol folie in de nok van het dak direct reageert op het licht

Saskia Noor van Imhoff, *Liminal Spaces*, 2025, hout, schijnwerpers, brons, lijsterbes, linde, haagbeuk, amberboom, platan, zaden, vet, 1400 x 1400 x 800 cm en ongedefinieerd, foto Gert Jan van Rooij

in de boerderij. We hebben het over waar REST begint en eindigt. Meijer vertelt dat de denkwijze in veel verschillende domeinen toepasbaar is, en ook in hun eigen praktijk. In zijn werk *Dubbelglas*, over de vernietiging van een maakproces, bestaat naast een serie objecten uit een analyse naar de materialiteit van glas en een essay over een van de meest vervuilde gebieden van Nederland. Dit brede en ge-laagde perspectief ligt in lijn met REST. Hij en Van Imhoff willen de vorm van REST in de toekomst niet afbakenen of vastzetten. De volgende manifestatie kan een performanceweekend zijn, een open tuindag of een residency. Die openheid onderscheidt REST van andere kunstinitiatieven die meestal toch een vorm van afbakening hebben; hier blijft het open.

Door het zien van *Twee Hectare*, besef ik dat openheid juist een prettig kader biedt om doorheen te kijken. Als een werkvorm die een denkruimte schept waarin alles een plek kan krijgen. Waar het maaien van het voorveld aan de ene kant gewoon onderhoud is, maar ook een vorm van onderzoek kan zijn. 'Voor de kunstenaars van *Twee Hectare* functioneert het perceel als een verzameling van materialen [...] Ze laten zien dat alles in het landschap een verhaal in zich draagt dat in een nieuwe samenstelling of vorm een andere, en soms onverwachte, betekenis kan krijgen', schrijft Claire van Els in haar tentoonstellingstekst.²

Restmateriaal

Ik moet denken aan de Ecokathedraal, waar een meer ecologische manier van denken een vertaling kreeg in een parklandschap en nieuwe betekenis gaf aan puin dat elders was afgedankt. De waardering van of de betekenis van de dingen om ons heen, komt veelvuldig terug in het oeuvre van Van Imhoff. Ook bij REST vind ik het: wanneer is iets van betekenis? Hoe is iets van betekenis geweest? Waarom heeft het een waarde en het andere minder? Is een oude staldeur die slecht gemaakt is minder waard dan een nieuwe roldeur die tenminste goed bevestigd is? Is een boerderij uit het jaar 1873 daadwerkelijk zo oud? Of is een gebouw zo oud als het oudste materiaal dat het huist? Hoe ver terug moet je daarin gaan? Is het plantingsjaar van de boom in het bintwerk de eigenlijke geboortedatum van de boerderij? Of is het de kleigrond, die zo goed de geschiedenis weerspiegelt, die daarin leidend is? Het zijn eerder vragen dan antwoorden.

Het werk van Sander Wassink kan hier als voorbeeld dienen. Voor *Twee Hectare* werkt hij met typische Friese geeltjes, bakstenen afkomstig uit een muur die niet lang geleden in het oude woonhuis de afscheiding vormde tussen bedstee en keuken.³ Deze gele baksteen roept bij mij warme herinneringen op aan de keuken van mijn ouders en mijn familie in Makkum die een aardewerkfabriek runden. Niet ver van Mirns begon de familie Tichelaar in de zestiende eeuw met de productie van de Friese geeltjes.⁴ Nadat zij beroemd werden met sieraardewerk, werken zij inmiddels aan keramiek gemaakt van Fries baggerslib – een mogelijk duurzame vervanger van klei. Commercieel directeur Jan Kok noemt het in een interview met *Omrop Fryslân*: ‘een prachtig materiaal’, ‘een reststroom’.

Dat de geeltjes uit de gesloopte keuken op het terrein moesten blijven, stond buiten kijf. Wassink werd uitgenodigd een nieuw werk met verschillende restmaterialen te maken. Met de geeltjes creëerde hij een sculpturaal, architectonisch werk: een rechthoek van bakstenen die een soort platform vormt. Het ontbreken van voegen is essentieel in de ervaring van het werk, waardoor je voelt hoe de stenen allemaal los van elkaar liggen, beweeglijk zijn, individuen vormen maar toch onderdeel blijven van het geheel.

Samenwerken

Ecologisch denken is in de kunstwereld nog niet zo gewoon, vaak staan de ego's nog voorop. Ik lees in de tentoonstellingstekst juist het tegenargument: ‘een artistieke praktijk [is] onvermijdelijk verbonden aan de wereld waarin je beweegt, aan de buitenwereld: aan de relatie die de maker aangaat met de omgeving, met het publiek en met andere werken.’ Van Imhoff en Meijer zoeken bewust een vragende relatie met hun omgeving. Ze willen experimenteren, een andere vorm van praktijk ontwikkelen, een die vertrekt vanuit de plek.

Ik moet opnieuw denken aan de Ecokathedraal. En wel het specifieke moment dat Le Roy tegen te veel regelgeving aanliep in de openbare ruimte van Heerenveen, en daardoor zijn plan naar zijn eigen terrein in Mildam verplaatste. Daar wordt nog altijd aan de tegendraadse ‘verwilde tuin’ gewerkt. Vele handen helpen om het puin, de tegels, stenen en paaltjes die elders niet meer nodig zijn te stapelen. Want als deze kathedraal iets níet is,

dan is het wel een ‘ego-kathedraal’, zo legt Peter Wouda, een van de huidige bouwmeesters, mij uit. Dat buurtbewoners, geïnteresseerden en vrijwilligers meedoen, was altijd al essentieel. Le Roy had een hekel aan musea en had moeite met de vele eenlingen in de kunstwereld. Het werd voor hem pas interessant als een en ander werd samengevoegd, aldus Wouda. Daar zit een diepere laag onder: dat ieder mens maar een deeltje is, dat we het niet alleen kunnen. Maar in relatie tot elkaar kunnen we wél van betekenis zijn. Is dat niet wat de mens drijft en zoekt? Is dat niet wat we in kunst zoeken: iets van betekenis?

Als ik Mirns weer verlaat, denk ik terug aan de wandeling die ik met bouwmeester Peter Wouda over de Ecokathedraal maakte. We liepen slingerend over de paden en de niet-paden van het terrein. Op een gegeven moment sloegen we rechtsaf en volgden een lang pad langs een bos waarvan ik twijfelde of het nog wel bij de tuin hoorde. Er stonden geen bouwwerken meer, wel lagen er omgevalen bomen. Rechts bevond zich een sloot met daarachter een heg die bedoeld was om inkijk bij de burens te voorkomen. Tussen de bladeren door zag ik een kaarsrecht gemaaid grasveld en een houthok met keurig gestapelde houtblokken. Zouden de bewoners weten van welke boom die houtblokken afkomstig zijn en wanneer die precies is begonnen met groeien? Aan de rand van het perceel lag een rommelige berg met meer houtblokken. Dit was ‘de achterkant’, het weggemoffelde deel van de tuin. Maar vanaf waar ik stond, was het de voorkant. Ik zag hoe het niet zo bedoeld was, maar het is er wel. En dat kunnen we niet negeren.

Sanne van Balen is kunstenaar
en schrijver

¹ *Twee Hectare* met werk van Aliki van der Kruijs, Boris Acket, Giulia Cenci, Kinke Kooi, Lennart Lahuis, Marte Mei, Our Rags Magazine (Elisa van Joolen and Aimée Zito Lema) en Sander Wassink, REST, Mirns, 22.6 t/m 17.8.2025

² Tentoonstellingstekst *lets dat overblijft, overblijven* door Claire van Els i.s.m. Arnout Meijer en Noor van Imhoff.

³ Sander Wassink, *Land, Labor, Love* is een verhoogd platform gemaakt van hergebruikte Friese geeltjes (traditionele bakstenen met een gele kleur, oorspronkelijk geproduceerd met Friese riviërslib), hout, beton, staal, 45 x 600 x 300 cm.

⁴ Tichelaar uit Makkum krijgt van het Waddenfonds 700.000 euro voor de opschaling van deze productie uit slib. Slib zorgt ervoor dat er weinig bodemleven is in het water en wordt daarom gebaggerd. Lotte Dekker en Gieke van Lon van Studio Humade werken met Tichelaar aan dit project *Linking Elements*, en maakten in dit kader al slibtegels die te zien waren in Bouwurk, Arcadia 2025.” Meer info: tichelaar.nl/activiteiten/detail/linking-elements en humade.nl/events/sea-silt-ceramics-bouwruk-arcadia

Louis Le Roy
Tuin, Heerenveen en Ecokathedraal, Mildam
Meer info: leroytuin.nl